

members of the ancient Greek society. Starting from the VIII century B. C. the institutions called ancient Greek agonistics identified into the main element of ancient Greek life because the Agons began working as the means of Greek citizens' consolidation.

With a help of Ellin sailors of Mileth Greece expended the border of its native land and owned the new settlements on the North part of Black Sea coast. The Greek brought to the new lands their culture and traditions. That's why the ancient Greek Agonistics reached the state-cities of Pont Evksinskiy.

Athletic activities in the life of the Greeks takes the most important place, thanks to agonistic Greeks also identified themselves as a mighty, cultural and military ethnos of ancient times in the Mediterranean region. Ancient Greek agonistics had an impact on sports festivals of cities-policies the Northern Black Sea. The main sports that were included in the programme of activities in metropolises such as athletics, wrestling, pankration, chariot races, and the like, have found their place in the tournament regulations of colonial cities in Ancient Greece.

The prospect of further research should be the introduction of the information received about Agonistics of Ancient Greece and its influence on sports festivals of the cities of the Northern Black Sea to the lecture course of the discipline "Olympic sport".

Key words: *Olympic Games, panegyric, mystery, agons, ancient Greek agonistics, gymnasium, gymnasiarh.*

УДК 317.134(477.54)

Л. О. Чорновол

Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького

ЕСТЕТИЧНИЙ ІДЕАЛ ВИХОВАНКИ ІНСТИТУТУ ШЛЯХЕТНИХ ДІВЧАТ

У статті висвітлюється процес становлення естетичного ідеалу вихованки інститутів шляхетних дівчат в Україні в контексті ретроспективи підходів до жіночої освіти провідних вітчизняних та європейських педагогів і мислителів. З'ясовано, що на початок XIX ст. панувало два підходи до тлумачення виховного ідеалу жіночої освіти, зокрема, консервативного і демократичного. Основну увагу звернуто на духовні чесноти, моральні якості й вимоги до особистості інституток у контексті традиційного розподілу соціальних ролей.

Ключові слова: *інститути шляхетних дівчат, жіноча освіта, вихованки, навчально-виховний процес.*

Постановка проблеми. Модернізація системи освіти в незалежній Україні зумовлює звернення до історичного досвіду попередніх періодів суспільного розвитку. Актуальності набуває ґрунтовне вивчення соціокультурних процесів першої половини XIX ст. і пов'язаних із ними змін у системі освіти: розширення мережі початкових і середніх загальноосвітніх навчальних закладів, появи нових типів навчально-виховних закладів, удосконалення змісту, форм і методів навчання. Саме в окреслений період відбулося запровадження жіночої освіти в Україні. У цьому зв'язку для педагогічної науки і практики цінним є критичне вивчення та творче використання наукової спадщини та прогресивного досвіду виховання в інститутах шляхетних дівчат.

Аналіз актуальних досліджень. Проблеми жіночої освіти й виховання постійно перебувають у полі зору дослідників. Праці О. Андросової,

О. Аніщенко, А. Белової, В. Добровольської, Л. Єршової, Г. Лактіонової, О. Лихачової, В. Нижник, В. Пономарьової, Л. Хорошилової присвячені історії розвитку жіночої освіти, у тому числі домашньої, початкової, середньої, зарубіжного досвіду навчання жінок. Окрему групу становлять праці, переважно сучасного періоду, у яких висвітлюється розвиток жіночої освіти в окремих регіонах. Це дослідження В. Добровольської, Л. Єршової, О. Мельник, З. Нагачевської, В. Нижник, В. Павлової, Т. Шушари та інших. Проте донині відсутні узагальнюючі праці, присвячені комплексному вивченню педагогічної системи інститутів шляхетних дівчат в Україні.

Мета статті – на основі аналізу наукової літератури і джерел здійснити комплексний аналіз естетичного ідеалу вихованки інститутів шляхетних дівчат в Україні, формування якого реалізовувалося в навчально-виховній практиці закладів жіночої освіти цього типу.

Виклад основного матеріалу. Необхідність виховання освіченого, високо духовного «вірнопідданого» громадянина Вітчизни не лише усвідомлювалася мислителями, державними та громадськими діячами провідних країн Європи, а й стала предметом спеціальних досліджень в епоху Просвітництва. Однак єдиного підходу щодо даної проблеми не існувало. З розмаїття думок, ідей із питань виховання підростаючого покоління та організації виховного середовища навчальних закладів варто окреслити основні напрями європейської громадсько-педагогічної думки, багато з яких стали фундаментальними у вітчизняній педагогіці.

У європейській культурі уявлення щодо окреслення мети і завдань жіночої освіти винятково родинними колом беруть свій початок з античної епохи, які суттєво розвинулись у межах педагогічної парадигми християнства. Християнська концепція жіночої освіти базувалася на таких педагогічних ідеях: пріоритет навчальних цілей визначався духовний розвиток дівчини; основою морального виховання була християнська релігія; чільне місце серед дидактичних цілей посідали суто жіночі практичні вміння та навички, що істотно відрізняло жіночу освіту від чоловічої; закріплювався принцип роздільного навчання дівчаток і хлопчиків; навчально-виховний процес базувався на принципах авторитарної педагогіки (учитель – незаперечний авторитет, учень – слухняний реципієнт впливів педагога).

Ідеї педагогів-гуманістів епохи Відродження, що поставили в центр педагогічної системи інтереси особистості вихованця, замінили теоцентричну освітню парадигму на антропоцентричну (гуманістичну). З цього часу положення про те, що вища мета виховання – розвиток дитини з метою якнайповнішої її самореалізації, поряд із тезою про самодостатність людини, стає аксіомою для світської педагогіки. Однак Ренесанс не привів до гуманізації жіночої підготовки, у такій мірі, як чоловічої освіти. Разом із тим, обґрунтування гуманістами ролі жінки як дружини, матері та господині дому, постановка питання про необхідність

світської освіти для жінки свідчили про появу цільового аспекту генези гуманістичної спрямованості педагогіки у сфері жіночої освіти.

Розвиток освіти й виховання в європейських країнах у добу Нового часу відбувався під впливом ідей Реформації. У цей час на освітній ниві з'являються нові імена видатних педагогів. Помітне місце серед них посідає англійський філософ, психолог, педагог Дж. Локк. Він доводив, що у свідомості людей немає вроджених ідей і уявлень, що людина – «чиста дошка», вона стає такою, якою її зробило виховання. Виховання відіграє вирішальну роль у формуванні індивіда, оскільки долає і вплив спадковості, і вплив середовища. У середині XVIII ст. критичні голоси французьких просвітителів сприяли викриттю міфу про жінку як про нерівну чоловікові істоту другого сорту. Вольтер викривав несправедливість жіночої долі; Дідро вважав, що принижене існування жінки є «наслідок певних цивільних законів» і звичаїв; Монтеск'є писав, що жінка може і повинна брати участь у суспільному житті; Гельвецій доводив, що громадянська «неосвіченість жінок є тільки наслідок її неповного і неправильного виховання». Французький педагог-просвітитель із світовим ім'ям Ж.-Ж. Руссо сформулював власні погляди щодо виховання жінки. Аналіз його роботи «Еміль, або про виховання» свідчить, що Руссо притримувався традиційної точки зору. Основна функція жінки, на думку мислителя, бути дружиною і матір'ю, потрібно турбуватися про її фізичне здоров'я, естетичне виховання, привчати вести домашнє господарство. Жінці не потрібні широкі наукові знання. Методи виховання передбачаються такі, щоб дівчинка «ні на мить не припиняла відчувати себе в узді», бо «жінка створена спеціально, щоб подобатись і догоджати чоловікові» [1, 141–143].

Таким чином, європейські просвітителі покладали великі надії на громадську освіту, оголосивши її головним пріоритетом соціального прогресу. Вони планували створити сприятливе навчально-виховне середовище, забезпечити для вирішення відповідних педагогічних завдань співпрацю школи та громадськості.

Інституціональний аспект генези формування педагогічних ідеалів у сфері жіночої освіти включав організацію установ, зі специфікою їх внутрішньої структури, орієнтованих на підтримання гуманістичних цінностей. До таких інститутів у педагогічній сфері належать просвітницькі, громадські організації, орієнтовані на завдання формування та виховання всебічно розвиненої особистості жінки. Цим аспектам присвячені праці Я. Коменського, А. Ментенон, Б. Паскаль, Ф. Фенелона, М. Естель, а сформульовані ідеї почали реалізовуватись у практиці конкретних навчальних закладів. Так, у 1687 р. Фенелон випустив свою працю «Про виховання дівчиць», у якій піддав критиці пануючі погляди, згідно з якими дівчаток досить було навчати – крім закону Божого, – тому, що необхідно жінці для зовнішнього успіху [2, 47]. Фенелон наполягав на тому, що жінка –

насамперед мати; вона повинна виховувати синів на користь Вітчизні; він ратує за гідність жінки, вимагаючи, щоб їй давали освіту і ушляхетнювали її розум, оскільки на неї ляжуть турботи про виховання дітей. Саме цей трактат покладено в основу організації виховання Сен-Сірського пансіону, заснованого мадам де Ментенон, згодом взятого за зразок Катериною II при створенні Смольного інституту в Петербурзі [3, 575].

У цей самий час проблеми організації виховного середовища в навчальних закладах Російської імперії й України привертали увагу І. Бецького, М. Ломоносова, М. Новікова, Г. Сковороди та ін. Виховання аналізувалося ними, по-перше, як процес формування світогляду учнів, і, по-друге, як спосіб набуття ними певних навичок поведінки в соціумі. М. Ломоносов і вчені Академії наук Російської імперії (А. Браун, С. Котельников, І. Шувалов) прагнули інтегрувати нові педагогічні ідеї XVIII ст. у традиції національної школи. Так, М. Ломоносов досліджував низку педагогічних проблем: принцип природовідповідності у вихованні, урахування індивідуальних особливостей учнів, методи стимулювання поведінки тощо. Розглянуті питання мали принципове значення для теорії і практики організації виховного середовища закритих навчальних закладів. Ученим була запропонована цілісна система заохочення, яку слід розглядати в якості одного з елементів організації виховного середовища закритих навчальних закладів – це золоті та срібні медалі, похвальні листи, нагородження гравюрами і книгами тощо.

У свою чергу, М. Новиков, Г. Сковорода, І. Шварц на перше місце у вихованні ставили допомогу людині в її моральному самовдосконаленні, що досягалося етичним «самоаналізом» та духовними вправами. Моральне виховання або «освіту серця» вони ставили вище «освіти розуму». У їхніх роботах домінувала ідея етичного виховання над «користю наук».

Отже, на зміну біблійному педагогічного ідеалу, засади якого виражаються у приписах старовинних пам'яток «не шкодувати жезла, крушити ребра, не грати і не сміятися з дітьми», на кінець XVIII ст. в Україні формується новий – гуманістичний тип виховання. Зародившись в Європі в епоху Відродження, гуманістичний ідеал виходить з поваги до прав і свободи особистості; з педагогіки усувається все, що носить характер насильства чи примусу. Схиляючись перед природою і природністю, цей ідеал обмежує завдання виховання наглядом і доглядом за самобутніми, оригінальними схильностями вихованця.

Вивчення джерельної бази і сучасних наукових досліджень з проблеми дає підстави констатувати наявність на початок XIX ст. двох підходів до тлумачення виховного ідеалу жіночої освіти, зокрема, консервативного й демократичного.

Консерватори (традиціоналісти) вважали, що жінки не мають допускатися до отримання освіти в такому обсязі як чоловіки. Основна ідея

традиціоналістів щодо мети і завдань жіночої освіти ґрунтувалася на стереотипах гендерної меншовартості жінки і зводилася до того, що з представниць «слабкої статі» необхідно готувати, насамперед, дружину, господиню і матір, тобто обмежити сферу функціонування жінки в суспільстві лише межами власної родини.

У контексті цього підходу було сформульовано офіційну педагогічну модель жіночого виховання (Ф. Ангальт, А. Барсов, І. Бецький, Катерина II, Ф. Янкович), основними засадами якої були: формування освіченого, високодуховного «вірнопідданого» громадянина держави в закритих навчальних закладах; навчання тільки в державних освітніх установах; виховання сиріт і дітей із бідних та багатодітних сімей як «опори» держави; формування чеснот властивих кожному стану. Загалом феномен офіційної педагогіки, на думку дослідниці С. Куликової, включає «систему ідей, складову концептуальну основу розвитку системи освіти і шкільництва, що відповідає інтересам конкретної держави. Вона відображає офіційні погляди на мету, зміст і методи освіти, спрямовані на збереження і зміцнення існуючого громадського порядку» [4, 112].

Низка педагогічних концепцій офіційної педагогіки з організації виховного середовища реалізована в діяльності інститутів шляхетних дівчат. Так, І. Бецький і його послідовники, зокрема Ф. Ангальт, вважали, що «освіта» і приклад «доброчесних» наставників здатні сформувати гармонійну і високоморальну людську особистість. З метою формування з «юнацтва обох статей» ідеальних громадян, І. Бецький пропонував ще «незіпсованих» дітей у віці 5–6-ти років виховувати в закритих навчальних закладах, де вони отримували б освіту від підготовлених «освічених» педагогів. Контакти із зовнішнім, «зануреним в забобони і пороки світом», повинні бути максимально скорочені. Лише зміцнившись у новому світосприйнятті або, ставши «ною породю» людей, вони могли вийти з інституту і контактувати з суспільством.

Незважаючи на критику ідей І. Бецького ліберальною публіцистикою XIX ст., позитивними аспектами його педагогічної концепції, на нашу думку, є ідея виховання людей, «відданих до самозабуття державній владі, готових покласти життя на вівтар процвітання рідної держави». Заслужують на увагу ідеї І. Бецького і про зміст виховання (розумове, фізичне, естетичне і моральне). У моральному вихованні він пропонував використовувати педагогічні засоби (виховання на позитивному прикладі, «помірні» покарання, гру як засіб виховання та розвитку дітей). Виявлені позитивні сторони виховання підростаючого покоління дівчат, висловлені І. Бецьким і його прихильниками, не дозволяють залишити без уваги і той факт, що був проігнорований попередніми дослідниками, що це прикметна особливість виховання в інститутах шляхетних дівчат.

Найкраще виховання дворянських дівчат мислилося законодавцю як набуття ними певної сукупності «світських чеснот», багато з яких збігалися з найважливішими християнськими чеснотами: покора керівництву, взаємна чемність, лагідність, стриманість, рівна доброзичлива поведінка, чисте, схильне до добра і праведності серце, а також достойна благородних особлива скромність і великодушність, тобто відмежування від усього того, що має ознаки гордині і самолюбства [5, 750]. Поєднання вище окреслених важливих якостей найменування, мало сприяти досконалому вихованню молодих дівчиць. Зауважимо, що навіть спеціальний педагогічний трактат О. Ширинського-Шихматова «Листи про виховання благородної дівчиці...» (1830–1834), незважаючи на високогуманні ідеї щодо призначення і виховання особистості жінки, надійним фундаментом становлення дівочої особистості так само розглядає винятково християнський ідеал [6, 245].

Ідея світського виховання дворянських дівчат відображена в багатьох положеннях «Статуту виховання шляхетних дівчат». При цьому особливе значення надавалося формуванню в них навичок світського спілкування, наявність яких мала свідчити згодом про якість отриманої освіти. Предмет виховання дворянських дівчат у інституті згідно «Статуту» складали «основи розсудливості, ґречності, благопристойності, благородної, невимушеної чемності». Крім того, вихованки мали володіти «пристойною і благородною скромністю в поведінці, приємною поставою, в розмовах бути ввічливими, поміркованими і люб'язними». Наглядкам і вчителькам належало стежити за тим, щоб поведінка вихованок у повсякденних ситуаціях, наприклад, під час прийому їжі, відповідала усталеному світському стандарту.

Залежно від станового контингенту вихованок мета жіночої освіти в провінційних інститутах шляхетних дівчат варіювалася на різні лади. Головним завданням створеного імператрицею на власні засоби «сирітського» училища (Маріїнського інституту) було: зробити з «бідних сиріт» «доброчесних дружин, гарних і розуміючих економок, турботливих няньок, гувернанток і, за потреби, довірених осіб, вірних і ревних». Метою дівочого училища військово-сирітського будинку, де виховувалися дворянські і недворянські доньки, визначалася підготовка «гарних дружин, лагідних матерів, фахових наставниць, чи гарних господарок і майстринь, умілих покоївок, служниць» [7, 165].

Спробуємо реконструювати собі той ідеальний образ дівчини, матері нового покоління людей, який побачили освічені європейці в інститутках. Насамперед, вона була носієм ідеалу благородства й чистоти, вірила в те, що цей ідеал здійсниться, незважаючи на негаразди й тяготи реального життя, приймаючи їх стійко, без нарікання та озлоблення. У суспільстві випускниця інституту була веселою і невимушеною, вражала витонченим смаком і образною уявою, дотепною промовою, розвиненістю і чарівністю

«витонченого розуму». Інститутка була прикладом для наслідування. Усі ці риси ми знаходимо у кращих вихованок інститутів шляхетних дівчат.

Варто наголосити, що домашнє та приватне виховання дівчат орієнтувалося на образ, ідеал інститутської моделі підготовки. Провідний часопис першої половини XIX ст. «Вісник Європи» таким подавав портрет ідеальної жінки: «Така жінка нікого не засліпить із першого погляду. Розум її не стільки гострий, скільки тонкий... Вона знає всіх кращих французьких поетів і почерпнула з різних повчальних творів все те, чим може користуватися в суспільстві приємна жінка, гарна дружина й ніжна мати... Вона поєднує свою долю із другом не за вибором серця свого, але скоряючись обставинам... Вона досконала послідовниця оптимізму, яка б не трапилася їй неприємність, задумається... і скаже потім: «Можливо це на краще» [8, 185]. Неодмінними якостями порядної дівчини того часу вважалися невпевненість, наївність, сором'язливість, повне невігластво щодо фізіологічного розуміння своєї статевої природи [9, 20]. Зрозуміло, що при цьому засуджувалася вченість (вивчення грецької, латини, заняття фізикою, хімією, математикою) молодій жінки.

Передова публіцистика на шпальтах «Вісника Європи», обмірковуючи виховний ідеал учениці закритих навчальних закладів, ставить низку гострих питань, які хвилювали педагогів і громадськість: «Чи необхідні жінкам вправи в науках і словесності? Чи не остудить у жінці любов до словесності любові подружньої? Чи забажає вчена жінка займатися господарськими дрібницями? Маючи чоловіка, не настільки освіченого, чи не порушить жінка закон, який вказує їй на підпорядкування і покірність?» [10, 15].

Чимало навіть високоосвічених представників тогочасного суспільства, відповідаючи на останнє з питань, заявляли, що наука, книги, учителі несуть жінці пряму шкоду, що вони «затямарюють ще на зорі ту душевну квітку, яка так радує улюбленця молодій дівчини – безвинність почуттів і думок», що чоловік «не любить знаходити в дружині суперника або професора, і що всі вчені жінки були в любові нещасливі» [11, 37]. Не менш категорично констатувала імператриця Марія Федорівна, яка понад тридцять років опікувалася інститутами шляхетних дівчат: «У якості домогосподарки – жінка достойний і корисний член держави». Саме в цей період посібником для жіночих навчальних закладів стає перекладена з німецької мови праця Кампе «Батьківські поради моїй доньці» [12]. Ця настільна книга, що визначала виховну стратегію у середніх жіночих навчальних закладах протягом кількох поколінь, пропагувала традиціоналізм і патріархальність жіночих ролей у родині і суспільстві.

Висновки. Отже, на середину XIX ст. у межах офіційної (консервативної) педагогіки (Г. Аппельрот, М. Катков, П. Ольденбургський, М. Погодін, Я. Ростовцев, Д. Толстой, С. Уваров) ідеал вихованки жіночого навчального закладу базувався на цінностях дворянської культури, релігійній самобутності

і теорії офіційної народності. Головна теза публіцистів консервативної орієнтації – жінки через природні властивості повинні займати підлегле становище; єдина сфера самореалізації «прекрасної статі» – сім'я, а основне призначення – народження дітей. Не відійшов від стереотипів традиційного суспільства у ставленні до жінки відомий на той час письменник Л. Толстой: «Справжня жінка ... – це мати і дружина».

ЛІТЕРАТУРА

1. Джурицкий А. Н. История зарубежной педагогики / А. Н. Джурицкий. – М. : Владос, 1999. – 432 с.
2. Фенелон Ф. С. О воспитании девиц / Ф. С. Фенелон // Образование. – 1893. – № 7–8. – С. 1–32 ; № 12. – С. 1–91.
3. Коцюбинский С. Д. Начало разложения классицизма / С. Д. Коцюбинский // История французской литературы. – М.-Л., 1946. – Том 1. – С. 523–538.
4. Куликова С. В. Национальное образование России: история и современность : монография / С. В. Куликова ; ВГПУ. – Волгоград : Перемена, 2004. – 212 с.
5. Устав института благородных девиц // Полное собрание законов Российской империи. – Т. XVI. – № 12154. – С. 745–760.
6. Ширинский-Шихматов А. А. Письма о воспитании благородной девицы и о обращении ее в Мире князя Алексея Александровича Ширинского-Шихматова / А. А. Ширинский-Шихматов ; предисл. В. И. Жмакин. – М. : [б.и.], 1901. – 319 с.
7. Лихачева Е. Материалы для истории женского образования в России (1828–1856) / Е. Лихачева. – Санкт-Петербург, 1901. – 649 с.
8. Портрет замужней женщины // Вестник Европы. – 1802. – № 3. – С. 167–185.
9. А. В. С. Женщина и прогресс: О необходимости расширения женского образования и прав женщины в интересах общественной нравственности, здоровья и общего прогресса. – Х. : Тип. Г. Б. Молчановского, 1911. – 39 с.
10. Мнения // Вестник Европы. – 1811. – № 9. – С. 15–17.
11. Мысли о женщинах // Патриот. – 1804. – Т. 1. – С. 20–39.
12. Кампе И. Г. Отеческие советы моей дочери / И. Г. Кампе ; пер. Г. М. Яценков. – СПб. : напеч. при 1-м Кадетском корпусе, 1803–1804. – Ч. 1–2. – 254 с.

РЕЗЮМЕ

Черновол Л. О. Эстетический идеал воспитанницы института благородных девиц.

В статье освещается процесс становления эстетического идеала воспитанницы институтов благородных девиц в Украине в контексте ретроспективы подходов к женскому образованию ведущих отечественных и европейских педагогов и мыслителей. Установлено, что к началу XIX в. господствовало два подхода к толкованию воспитательного идеала женского образования, в частности, консервативного и демократического. Основное внимание обращено на духовные добродетели, моральные качества и требования к личности институток в контексте традиционного распределения социальных ролей.

Ключевые слова: институты благородных девиц, женское образование, воспитанницы, учебно-воспитательный процесс.

SUMMARY

Chornovil L. An aesthetic ideal of the pupils of the Institute for Noble Maidens.

The article deals with the process of establishing aesthetic ideal of pupils of the Institute for Noble Maidens in Ukraine in the context of the retrospective approach to female education leading national and European educators and thinkers.

It was found out that at the beginning of the nineteenth century reigned two approaches to the interpretation of educational ideal of female education, including conservative and democratic. Already in the mid-nineteenth century during the official (conservative) education (G. Appelrot, M. Katkov, P. Oldenburhskyy, M. Pogodin, Y. Rostovtsev, D. Tolstoy) ideal of female pupils educational institution based on the values of aristocratic culture, religion and identity theory of official nationality.

The main thesis of publicists of conservative orientation – female through natural properties must dominate; only area of self of the «ladies» – the family, and the main purpose – the birth of children.

The attention in the proposed article is drawn to the spiritual virtues and moral character requirements for the individual of noble maidens in the context of the traditional distribution of social roles. Graduate of Institute of Noble Maidens was the bearer of the ideal of nobility and purity, she believed in what this ideal would be realized, despite the difficulties and hardships of real life, taking them consistently without murmurings and bitterness. In the society the graduate of the institute was fun and relaxed, impressed by refined taste and rich imagination, witty remarks, sophistication and charm of «subtle mind». And to encourage the acquisition of a certain set of «secular virtues», many of which coincide with the most important Christian virtues: humility management, mutual courtesy, meekness, temperance equal friendly behavior, clean, prone to heart goodness and righteousness and worthy of noble modesty and special generosity, she should be separated from all that had signs of pride and selfishness. Schoolmiss was an example. All these features we can find in the best pupils of the Institute for Noble Maidens.

In particular, the principal provisions and statutes on governing the education of girls at the Institute for Noble Maidens were analyzed. The views of leading figures on educational objectives of the educational process in women's educational institutions were characterized. It is highlighted that as domestic and private education of girls get into character, the ideal model of training was the institute.

Key words: *Institute of Noble Maidens, female education, pupils, education process.*